

Kafka in Leiden

Wat baet er kaers of bril als den uyl niet sien en wil

Of Kafka ooit in Nederland geweest is heb ik niet kunnen achterhalen, zijn geest waarde echter in de jaren negentig van de vorige eeuw in Leiden rond. Een familie werd op afschuwelijke manier getroffen door de dood van de moeder, die door een bizar ongeluk om het leven kwam.

Het betrof een niet natuurlijke dood en de politie was er vanaf het eerste moment van overtuigd dat de moeder vermoord was en dat de dader gezocht moest worden in de familiekring. Wat zich daarna afspeelde kan met recht als kafkaësk bestempeld worden. De familie maakte ruim zes jaar de meest bizarre en traumatische tijd mee die men zich voor kan stellen. De vergelijking met 'het proces' van Kafka was zeker op z'n plaats.

Het waren de Leidse politie en het Openbaar Ministerie die deze hel optuigden. Ze waren niet van het moord-scenario af te brengen, hoewel alles daartegen sprak. Het handelen van politie en OM werd gekenmerkt door een vooringenomenheid van grote orde, manipulatie, selectieve uitsluiting van documenten, vernietiging van documenten en leugens. Men wilde van een onfortuinlijk ongeval een misdrijf maken en om dat voor elkaar te krijgen werd geen enkel middel geschuwd.

Het gezegde "Wat baet er kaers of bril als den uyl niet sien en wil" is absoluut van toepassing op politie en OM in Leiden. De hele affaire is ondertussen een schoolvoorbeeld van kwalijk justitieel gedrag en werd opgenomen als voorbeeld casus in leerboeken over Nederlands strafrecht.

Enkel de volharding van de getroffen familie, mede gesteund oor een aantal deskundigen van naam, heeft een vreselijke rechterlijke dwaling voorkomen. Het heeft echter een onterechte insluiting gekost van ruim een half jaar van de zoon en een hele reeks procedures tegen de staat.

Het was allemaal niet nodig geweest, als politie en OM zich verstandiger hadden opgesteld en meer oog gehad hadden voor wetenschap en expertise

van anderen.

De dood van Mary T.-de M.

Op zondag 26 mei 1991 trof Jim T. rond een uur of zes 's avonds zijn moeder levenloos aan, liggend in de woonkamer van haar huis aan de Witte Rozenstraat te Leiden. Zoals de meeste zondagen zou hij bij haar gaan eten. Zijn ouders waren niet formeel gescheiden, maar woonden wel apart.

Zijn moeder lag voorover op de grond tussen de bank en de gashaard. Het was hem onmiddellijk duidelijk dat zij overleden was en hij belde 06-11. De politie en een ambulance kwamen en omdat het geen natuurlijke dood leek te zijn, onderzocht de schouwarts het stoffelijke overschot en besloot dat sectie gedaan moest worden. Gezien de lijkstijfheid moest de dood ingetreden zijn tussen 12 to 24 uur tevoren.

Jim was, heel begrijpelijk, zeer overstuur, maar kon wel wat vragen van de politie beantwoorden. Hij was gewoon met zijn sleutel het huis binnen gegaan. Tekenen van braak waren er niet en er was niets verdwenen. Wel waren de gordijnen gesloten, brandden de lampen en lagen er wat boodschappen met stickers van 25 mei en een zondagkrant, die altijd op zaterdag bezorgd werd, op tafel. Het meest waarschijnlijk was dat Mary op zaterdagavond 25 mei overleden was.

De sectie

De sectie vond plaats op 27 mei en werd verricht door een ervaren, oudere patholoog van het gerechtelijk geneeskundig laboratorium te Rijswijk, bijgestaan door een patholoog-anatoom in opleiding.

In het verslag staat vermeld dat het rechter bovenooglid donker paarsblauw was en gezwollen. Het rechteroog was bloedig verscheurd.

Hoogstwaarschijnlijk klopt dit chronologisch niet, want op dat moment dacht de patholoog nog aan een hersenbloeding of ander vasculair accident. Het aantreffen van een ernstig gelaedeerd oog zou hem zonder meer op andere gedachten gebracht hebben.

Na opening van de schedel en uitname van de hersenen werd een Bic balpen van 14 cm aangetroffen, min of meer liggend op de schedelbasis. De pen was door het dak van het opticus kanaal (de kleine vleugel - ala minor - van het rechter wiggebeen - os sphenoidale) de hersenen binnengedrongen. De punt van de pen was tot in de linker achterkwab doorgedrongen. De achterkant van de pen was niet zichtbaar en in het verslag staat hierover ook niets vermeld, behalve dat het rechteroog verscheurd was. Later zou de patholoog verklaren dat hij meende de rand van de pen gezien te hebben in het verscheurde oog. Om een illustratieve serie foto's te maken werden de hersenen teruggeplaatst, waarna de pen onthuld kon worden.

De samenvatting van de sectie luidde: *“De beschreven letsels hadden het uiterlijk van een gestoken wond, zoals door steken met een lang puntig voorwerp, zoals de beschreven ballpoint kan worden opgeleverd, waardoor onder meer het rechteroog en hersenweefsel bloedig werden verscheurd.”*

De conclusie was: *“M.T. - de M., oud 53 jaren. had een gestoken wond opgelopen door het rechter oog tot in de hersenen, waarbij behalve het rechteroog, hersenweefsel bloedig werd verscheurd.*

*Het oplopen van deze steekwond heeft het intreden van de dood tot gevolg gehad.
Een andere doodsoorzaak was niet aanwijsbaar.”*

Dwalende dienders

De term “gestoken wond” werd door de politie onmiddellijk opgevat als een steekwond die door een ander was toegebracht. Het was dus moord in de ogen van de politie en van deze misvatting waren niet alleen de politie, maar ook het openbaar ministerie niet meer af te brengen, welke meer dan overtuigende tegenbewijzen ook werden ingebracht.

Het ingestelde recherchebijstandsteam kwam al direct met de verdenking

dat de dader gezocht moest worden in de familie T. en er werd een gerechtelijk vooronderzoek tegen vader en de drie kinderen ingesteld. Zij kregen dat echter niet te horen en er werd hen verteld dat ze als getuigen zouden worden verhoord. Overigens werd ze wel de cautie gegeven, de waarschuwing dat ze niet hoefden mee te werken. Verdachten hebben dat recht, getuigen niet, die zijn verplicht om mee te werken met de politie.

Niemand van politie, OM en rechtbank had ooit met een dergelijke bizarre casus te maken gehad, maar dat versterkte de vooringenomenheid alleen maar. Men vond het een zeer geslepen manier om iemand te vermoorden en dat betekende dat de moordenaar heel slim moest zijn. Dat waren de leden van het gezin T. absoluut. Vader was een gevierd en gerespecteerd hoogleraar en de drie kinderen waren succesvolle studenten aan de universiteit. De familieleden lieten niets over hun kant gaan en dat zette kwaad bloed bij politie, rechter commissaris en officier van justitie, met als gevolg nog meer chicaneren van die kant.

De hele affaire heeft ruim zes jaren gekost en de familie T. is deze jaren door een hel gegaan, veroorzaakt door zeer onprofessioneel, hufterig gedrag van de Leidse politie en het OM, waarbij zij niet terugschrokken voor verdonkermanen van ontlastende documenten, zelfs vernietiging van documenten en bedrog bij inzetten van getuigen. Politie en OM waren uiterst hardnekkig, bijna pathologisch vooringenomen, bleken daarin ongeneeslijk en kunnen tenslotte zonder meer als de daders van een werkelijk misdrijf, namelijk ernstige fraude en manipulatie van de rechtsgang, aangemerkt worden. Dat laatste werd door de toenmalige minister van justitie niet erkend, maar er werden wel enkele leidende figuren ontslagen of overgeplaatst. Kwelijk gedrag van politie en OM wordt gemakkelijk vergoelikt of onder tafel geveegd.

Een belangrijk aanjager van alle beroering in de beginfase was de diender, lid van het recherchebijstandsteam, die tijdens een verjaardagspartijtje de feestgangers verteld had over de moord met de balpen. Het werd onmiddellijk doorgebriefd aan de Leidsche Courant en naar de landelijke pers. Politie en OM voelden zich gedwongen een persconferentie te beleggen, waar meegedeeld werd dat het inderdaad een bizarre moord met een balpen

betrof. Op 6 juni 1991 verscheen het bericht in vrijwel alle landelijke en regionale bladen.

Enkele opmerkingen over de praktijk van het Nederlandse strafrecht

In het wetboek op de strafvordering wordt het strafrecht geregeld. De op dit moment nog gebruikte versie stamt grotendeels uit 1921 en werd in de loop der jaren voorzien van een aantal addenda. Sinds 2014 is men bezig het wetboek van strafvordering grondig te herzien en de eerste zes boeken zouden op dit moment eigenlijk al leidend moeten zijn.

Over het algemeen gaat men ervan uit dat een verdachte in een strafproces als onschuldig geldt zolang er niet overtuigend bewezen is dat hij of zij het misdrijf heeft begaan. De onschuldpresumptie, presumption of innocence, wordt genoemd in artikel 6 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en in artikel 11 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, maar niet in het Nederlandse wetboek van Strafvordering van 1921. Hierin komt het woord “onschuld” slechts één keer voor, en wel in artikel 271.2 waarin gesteld wordt dat rechters tijdens een rechtzitting nooit blijk mogen geven van enige overtuiging van schuld of onschuld van de verdachte. Gelukkig wordt het vermoeden van onschuld, presumption of innocence, in de nieuwe versie van de wet op de strafvordering al in artikel 1.1.3 benoemd: *“De verdachte wordt voor onschuldig gehouden totdat zijn schuld in rechte is komen vast te staan.”*

In de praktijk komt daarvan echter zelden iets terecht. In het gerechtelijk vooronderzoek in geval van complexe zaken, blijkt de politie zeer vaak juist vanuit een presumption of guilt te handelen.

Het in rechte vaststellen van schuld is een hoogst kwetsbare aangelegenheid. Het bewijs dat de verdachte het tenlastegelegde feit heeft begaan, kan door de rechter slechts worden aangenomen, indien hij daarvan uit het onderzoek op de terechtzitting en door de inhoud van wettige

bewijsmiddelen overtuigd is.

Wettige bewijsmiddelen zijn:

- eigen waarneming van de rechter;
- verklaringen van de verdachte;
- verklaringen van een getuige;
- verklaringen van een deskundige;
- schriftelijke bescheiden.

Na deze opsomming in de wettekst volgt de uitspraak, die stelt dat feiten of omstandigheden van algemene bekendheid geen bewijs behoeven.

Er moeten op zijn minst twee wettige bewijsmiddelen zijn voor de schuld van de verdachte.

In de behandeling van het bewijsmiddel 'schriftelijke bescheiden' wordt bepaald, dat het bewijs dat de verdachte het tenlastegelegde feit heeft gepleegd door de rechter kan worden aangenomen op het proces-verbaal van een opsporingsambtenaar.

Met name de laatste stelling is problematisch, omdat de rechter er zonder meer vanuit mag gaan dat een ambtsedig proces-verbaal waar is. Politiemensen zijn echter, volgens meerdere onderzoeken, in hun waarnemingen en interpretaties niet betrouwbaarder dan de willekeurige burger. Tevens lopen zij een hoog risico op confirmation bias. Ze zullen nogal eens geneigd zijn de bevestigende signalen voor het scenario van hun voorkeur naar voren te halen en de ontlastende zaken weg te moffelen. In de balpen affaire werd dit gedurende de zes jaar telkens opnieuw spectaculair gedemonstreerd.

Hou maar op jongens, dit is een ongeval

Het scenario dat volgens de politie de ware toedracht beschreef was moord door een steekwond met een balpen, het slachtoffer toegebracht door haar echtgenoot of een van de drie kinderen. Hoe een en andere dan in zijn werk gegaan zou kunnen zijn, ontrok zich aan de verbeelding van de leden van het recherchebijstandsteam en men vroeg de forensisch geneeskundige, die

regelmatig optrad als adviseur tijdens opsporingsonderzoeken, om raad.

Deze had na bestudering van de op dat moment beschikbare documenten en foto's luid en duidelijk zijn mening gegeven met de woorden: "*Jongens, hou maar op jongens. Dit is geen zaak, dit is duidelijk een ongeval.*" Hij schreef het alleen niet op en het proces-verbaal met zijn verklaring werd niet aan het dossier toegevoegd. Pas in 1994 gaf hij een toelichting op de gang van zaken in Trouw, omdat hij erachter gekomen was dat zijn verklaring buiten het dossier gehouden was. Het recherchebijstandsteam maakte in januari 1996 alsnog een proces-verbaal op van de uitpraken van de forensisch geneeskundige. De teamleider van het RBT verklaarde dat hij het niet nodig had gevonden de verklaringen van de forensisch geneeskundige en die van professor Worst aan het dossier toe te voegen, omdat het onderzoeksteam niets gehad had aan de eerste verklaringen van de twee. Dit maakte pijnlijk duidelijk dat de politie en het OM niet redeneerden vanuit de fysiek waarneembare situatie, maar vanuit een potentiële dader, de verdachte en dat leidt onontkoombaar tot een akelige tunnelvisie.

In het merendeel van de strafzaken in Nederland spelen dit soort problemen helemaal niet. De meeste zaken zijn niet ingewikkeld en kunnen redelijk snel tot een voor alle betrokkenen acceptabele afsluiting voeren. Bij complexe zaken als de balpenaffaire ligt dat moeilijker en treden er nogal eens complicaties op die terug te voeren zijn op incompetentie van politie en OM.

Feitelijk zou een gerechtelijk vooronderzoek erop gericht moeten zijn aanvaardbare scenario's te toetsen en die te behandelen als in de wetenschap de primaire en de alternatieve hypothese. In de praktijk blijkt er echter vaak een forse confirmation bias te bestaan ten voordele van één scenario en worden andere gewoon genegeerd.

De forensisch geneeskundig had de 3e juni 1991 aan de rechter-commissaris het volgende verklaard, waarvan wel een proces-verbaal veel later opdook: "*Niettemin kreeg ik een onplezierig gevoel toen de politie de familie (van wie overigens de naam niet werd genoemd) afschilderde als een gezin van briljante geleerden. De politie liet doorklinken dat zij meenden dat dit gezin de kennis in huis had om een duivels plan (zoals het plegen van een moord door middel van een balpen) uit te voeren. Ik vond dit nogal ver gaan. Ik heb dit ook tot uitdrukking gebracht, op een enigszins schertsende wijze. Ik heb toen gezegd: "Ik hoop niet dat, als mijn schoonmoeder op hoogbejaarde leeftijd overlijdt, ik als verdachte word*

aangemerkt op basis van al het briljants dat ik op academisch gebied heb gedaan." Het is een treffende illustratie van de houding die politie en OM gedurende de zes volgende jaren in deze zaak heeft laten zien.

Jan leest de krant

Op 6 juni 1991 moet Jan Worst zijn operatieprogramma op de operatieafdeling van het Refaja Ziekenhuis in Stadskanaal onderbreken wegens een spoedgeval dat voorrang moet krijgen. Het oogheekkundige team trekt zich terug in de koffiekamer van de operatieafdeling en daar krijgt Jan het bericht van de "Balpenmoord in Leiden" onder ogen. Na lezing van het bericht in het Nieuwsblad van het Noorden beseft hij direct dat hier geen sprake was van moord, maar van een ellendig ongeval.

Iedere oogarts met een redelijke ervaring in de traumatologie zou tot dezelfde conclusie gekomen zijn, zelfs op basis van de beperkte informatie van een persbericht. Perforerende traumata met intracraniële betrokkenheid zijn geen alledaagse kost, maar evenmin echt zeldzaam. Wat een moordenaar uit zou moeten halen om een dergelijk resultaat te bereiken weegt op geen enkele wijze op tegen het alternatieve scenario van een ongeluk. Kortom, zelfs op dat moment was het ongevalsscenario het meest waarschijnlijke.

Jan verveelde zich in de koffiekamer en besloot de politie in Leiden te bellen om te waarschuwen dat men een grote vergissing begaan had door deze casus in de criminele sfeer te trekken. Hij deed dat direct en vanuit de koffiekamer en kreeg de leider van het recherchebijstandsteam aan de telefoon, die hem aanhoorde en tenslotte uitnodigde om in Leiden uiteen te komen zetten hoe volgens hem de toedracht geweest zou moeten zijn.

Er werd een afspraak gemaakt, maar die vergat Jan prompt, omdat hij ook behoorlijk in beslag genomen werd door alle gedoe rond zijn benoeming tot hoogleraar op de Boerhaave leerstoel. Kennelijk had de politie voldoende belangstelling voor de opvattingen van Jan, want ze kwamen met drie man sterk naar Haren om een college van Jan aan te horen over perforerende orbitale traumata.

In de begeleidende brief van 19 juni 1992 aan R.T. bij het rapport dat Jan

opmaakte, schrijft hij: *“Dit privatissimum, gegeven op 28 juni 1991 aan de Julianalaan 11 te Haren, was een memorabele ervaring, omdat ik een analyse heb gegeven zonder voorkennis van de lokale omstandigheden. Zo heb ik, nog zonder inzage gekregen te hebben in de politionele gegevens, voor wat betreft de kamer waar de moord gepleegd zou zijn, geanalyseerd in welke situatie men het slachtoffer mijns inziens aangetroffen moest hebben en welke de omstandigheden waren die men naar mijn vermoeden had aangetroffen. Een aantal van mijn ‘veronderstellingen’ (hoe het slachtoffer er uit gezien moest hebben, hoe zij gelegen moest hebben, hoe de omstandigheden in de woonkamer geweest moesten zijn e.d.) bleek volkomen verifieerbaar en juist te zijn.*

Mijn enige informatie was dat de dood was geconstateerd en dat pathologisch anatomisch onderzoek uitgewezen had dat een ballpoint zich in de schedelholte bevond. Wat de politie tijdig had moeten inzien is dat dit soort doodsoorzaak een standaard klinisch verloop heeft, van waaruit men terug kan redeneren dat de doodsoorzaak het gevolg is van een ongeval.

Met betrekking tot de doodsoorzaak heb ik de intreeplaats voorspeld te zijn in het bovenooglid en de doortreeplaats bij het zogenaamde foramen opticum en de uiteindelijke dodelijke laesie als een hersenbasisdestructie door de punt van de ballpoint.”

Zelfs het type balpen had hij juist voorspeld. Toch werd het een teleurstellende ervaring voor Jan. Hij gaat verder in de brief: *“Het was de bedoeling van de politiedelegatie om uit te vinden in hoeverre zij mijn bewering dat er sprake moest zijn van een ongeval kon onderschrijven- of, beter gezegd, afwijzen, want zij waren er duidelijk op uit om mij van de zwakte van mijn ‘hypothese’ te overtuigen.”*

Tenslotte verzucht hij: *“Mijn gedachte dat hiermee de materie wel opgelost zou zijn, bleek naief.”*

Chronologie

In oktober 1991 besluit de officier van justitie van verdere vervolging af te zien, omdat er onvoldoende bewijs voor een veroordeling is. De familie wordt

echter niet volledig vrijgesproken en dat betekent dat de gezinsleden alle vier een aantekening in het strafregister krijgen. De familie weigert voor akkoord te tekenen en begint een procedure tegen de staat. De eerste fase van de casus is afgesloten.

In maart 1992 dient de familie een klacht in bij de Ombudsman over de handelswijze van politie en OM.

Het rapport van de Ombudsman verschijnt in december 1993 en daarin wordt op een groot aantal punten het gedrag van politie en OM als onbehoorlijk beoordeeld. Ettelijke door het OM achtergehouden stukken komen boven water, maar lang niet allemaal. In dit jaar speelden verschillende procedures tegen de staat, die door de familie werden aangespannen.

In maart 1994 blijkt de politie een proces-verbaal opgemaakt te hebben dat pas in 1995 boven water komt. Hierin wordt de verklaring beschreven van een amanuensis die vertelt in het schooljaar '86-'87 opgevangen te hebben dat een groepje jongens, die op enige afstand van hem stonden te praten, het ook over een perfecte moord hadden. Jim was een van de jongens in dit groepje.

De assistent in opleiding tot patholoog, die bij de sectie aanwezig was, heeft ondertussen zijn opleiding afgerond en werkt nu bij het gerechtelijk geneeskundig laboratorium. In juli krijgt hij de opdracht om een contra-expertise te schrijven tegen het rapport van Jan. Door de meeste betrokken deskundigen wordt dit onderuit gehaald.

Ergens in de zomer van 1994, zoals pas veel later duidelijk wordt, komt een psychotherapeut in beeld die verklaart dat Jim in de therapie, na het verlies van zijn moeder, min of meer heeft 'bekend' dat hij verantwoordelijk is voor de dood van zijn moeder. De therapeut brengt ook de kruisboog als het door hem gebruikte wapen naar voren.

In april 1995 doet de jonge patholoog nog een poging om het rapport van Jan aan te vallen, maar ook deze poging faalt uiteindelijk.

Het tweede rapport van de jonge patholoog, het verhaal van de amanuensis en het bericht van de Criminele Inlichtingendienst dat er daar 'betrouwbare' informatie binnengekomen is dat Jim zijn moeder heeft vermoord, worden door de rechtbank geaccepteerd als nieuwe bevindingen, die heropening van het gerechtelijk vooronderzoek tegen Jim mogelijk maken.

Dit geschiedt op 27 april 1995.

In juni 1995 wordt Jim aangehouden en in bewaring gesteld.

Op 17 juni verklaart Riel van Rij als deskundige de conclusies van Jan Worst geheel te onderschrijven. Dit resulteert in de invrijheidstelling van Jim.

In diezelfde maand geeft de psychotherapeut aan anoniem als getuige een verklaring voor de rechtbank af te willen leggen.

Twee dagen daarna, op 30 juni, wordt Jim opnieuw aangehouden en in bewaring gesteld. De getuigenis van de psychotherapeut, die oorspronkelijk door de politie ondervraagd werd, wordt via de CID ingebracht om heropening van de zaak niet in gevaar te brengen.

Eind augustus brengt de politie een nieuwe getuige naar voren, een medegevangene van Jim, die verklaart dat Jim hem verteld heeft de moord gepleegd te hebben. De man was door de CID beloofd dat hij naar een andere inrichting overgeplaatst zou worden, als hij een bekentenis van Jim zou lospeuteren. Hij blijkt Jim nooit werkelijk gesproken te hebben en is ernstig psychisch gestoord. Voor de rechtbank wordt zijn verklaring snel doorgeprikt als regelrechte leugen.

Op 29 september wordt de therapeut anoniem gehoord en eist de officier 15 jaar cel tegen Jim.

Het vonnis op 13 oktober 1995 luidt schuldig aan moord, feitelijk alleen op grond van de verklaring van de therapeut. Jim wordt veroordeeld tot 12 jaar gevangenisstraf en tekent onmiddellijk hoger beroep aan.

Het verhaal van de therapeut over de kruisboog die Jim gebruikt zou hebben om zijn moeder de balpen in het rechteroog te schieten, maakt dat er op een drietal plaatsen onderzoek gedaan wordt naar het effect van het afschieten van een Bic balpen met een handkruisboog op een oogkas.

Op 30 november 1995 verklaart Jeroen van der Pol, die schietproeven deed op humane preparaten, dat de balpen niet met een handkruisboog in het hoofd van Mary geschoten kan zijn. Ook in het gerechtelijk laboratorium worden schietproeven gedaan, met vergelijkbare resultaten.

Na in totaal 213 dagen hechtenis komt Jim voorlopig vrij op last van het hof op 17 januari 1996, in afwachting van de resultaten van de verschillende schietproeven.

De behandeling van de zaak in hoger beroep vindt plaats op 21 en 22 februari 1996.

Ook in hoger beroep wordt de therapeut gehoord, die aangestuurd werd door twee functionarissen van de CID en nu niet meer zo overtuigend is.

Op 4 april volgt de uitspraak van het hof. Het hof acht het primair en subsidiair aan Jim tenlastegelegde niet wettig en overtuigend bewezen en spreekt hem vrij.

Na een aantal stukkenzaken stelt het hof dat de nog niet overgelegde documenten alsnog door de politie ter kennisname aangeboden moeten worden aan het hof. Een dag later, op 18 april, wordt het meest essentiële document, betreffende de gang van zaken rond de therapeut, vernietigd door de beambten van de CID, die bij de uitspraak van het hof de dag daarvoor aanwezig waren.

De vernietiging van de stukken wordt bekend gemaakt en dat verschijnt ook uitgebreid in de pers. De CID-officier wordt op non-actief gesteld en het hoofd van de korpsrecherche uit zijn functie ontheven. De minister besluit dat er geen vervolging zal worden ingesteld tegen de betrokken ambtenaren.

Jan belt illegaal

Jan begreep van de juridische praktijk van het strafrecht weinig, wat voor de meeste niet-juridisch ingevoerde mensen geldt. De heersende rechtbankconventies zeiden hem niets en bij meerdere gelegenheden zondigde hij dan ook onverbloemd tegen de regels, zowel bewust als onbewust.

Hij beging ook echte misstappen, zonden tegen de rechtsgang. Kennelijk werd het hem vergeven, want formele gevolgen heeft dat voor hem niet gehad. Ongetwijfeld zullen de juristen hem met - laten we zeggen - verbazing hebben bekeken en verschillende van hen waren beslist niet blij met zijn optreden. Zo was de forensisch geneeskundige, die het wel helemaal met hem eens was, niet erg van hem gecharmeerd en dat gold tevens voor alle politiemensen, de beide officieren en de eerste rechter. Wel dwong hij respect af en ongetwijfeld zal zijn Boerhaave professoraat een rol meegespeeld hebben. Leiden had nu eenmaal wat dit betreft zijn aanzien hoog te houden.

Dikwijls reageerde Jan impulsief als iets hem raakte, zoals bijvoorbeeld

toen hij direct na lezing van het eerste bericht op 6 juni 1991 de Leidse politie belde. Alle gedoe rond de verklaring van de psychotherapeut zat hem erg hoog. Hij vond het optreden van de therapeut schandalig en een professionele behandelaar onwaardig. Daarin stond hij overigens niet alleen. Verschillende psychiaters van naam en faam veroordeelden in schrift, zowel aan de rechtbank als in de pers, het verwerpelijke optreden van de therapeut.

Jan begreep niet hoe de therapeut hiertoe gekomen was en belde haar op. Dat had hij natuurlijk nooit mogen doen. In een brief van 18 februari 1996 biecht hij de advocaat van de familie op wat hij gedaan heeft. Hij schrijft: *“Aangezien ik meende te weten dat de getuigenis van de therapeut opnieuw anoniem zou worden, en daarom de achtergrond van de (pseudo?) therapeute niet duidelijk zou worden, HEB IK HAAR MAAR EENS OPGEBELD ... zo'n week geleden. Ik ben daardoor veel wijzer geworden. A sadder and a wiser man. Ik weet het: ik had dit niet (mogen? !) (moeten? !) doen.”*

De telefoongesprekken met de therapeut waren geen succes. *“Ik heb op de telefoonbeantwoorder van de therapeut gezet dat ik een artikel van mr. Hoefnagels in de NRC had gelezen dat over haar ging ... en of ik hierover met haar zou mogen praten. Een dag later belde zij mij terug. En toen dacht ik heel veel dingen tegelijk. De inhoud van haar telefonische reactie was 'tell-tale' - En toen ik haar gehoord had, wist ik, dat ik beter niet had kunnen bellen - En dat ik u van haar reactie op de hoogte had moeten stellen. Maar ja, ik had een belofte verbroken. En ik zou best iets zeer stoms gedaan kunnen hebben.”*

In het tweede telefoongesprek ging de therapeut behoorlijk tekeer. *“Dat infame stuk van Hoefnagels, het is alleen maar een persoonlijke aanval op mij Deze domme, slecht geïnformeerde vent weet niet waarover hij praat. Hoe kan zo'n man pretenderen criminoloog te zijn? Ze moesten hem als hoogleraar eruit zetten. EN HOE BENT U AAN MIJN NAAM GEKOMEN? ZEKER VAN T.*

Mijn, enigszins geschrokken antwoord was: Neen, zeker niet van T.

VAN WIE DAN WEL.

Antwoord: Dat kan ik u echt niet zeggen. Toen ik zei: ik heb gedacht u te kunnen helpen, en daarmee Jim... Bats, hoorn op de haak. Over dat helpen heb ik ook in de telefoonbeantwoorder gerept. Devious, ik weet het, een slecht initiatief, ik weet het . . . Maar deze therapeut heeft ook therapie nodig, opdat ze zich zelf ziet.”

De kruisboog en de schietproeven

Pas toen de psychotherapeut haar verklaring had afgelegd kwam de kruisboog in beeld als wapen waarmee - volgens de politie - de moord gepleegd zou zijn. Dat was eind juni 1995. Het was zeer onprofessioneel en verwerpelijk wat de therapeut deed en het had tot gevolg dat Jim veroordeeld werd. Er werden op verschillende plaatsen schietproeven gedaan met zo ongeveer alle handkruisbogen die in Nederland verkrijgbaar waren.

Met name trokken de schietproeven die in Groningen gedaan werden de nodige aandacht. Pek van Andel (medisch onderzoeker), Jaap Lubbers (fysicus) en Danny Haddad (medisch student) deden verschillende proeven op humane preparaten, varkenskoppen en niet biologische modellen. Jeroen van der Pol deed schietproeven op humane preparaten in Amsterdam en het gerechtelijk geneeskundig laboratorium deed proeven met gebruikmaking van een speciaal voor dat doel gemaakt model.

Bij alle proeven bleek het onmogelijk een Bic balpen geheel intact volledig in het hoofd of model te schieten. Bij de kleine bogen was de kracht te gering en bij de zwaardere trad beschadiging van de pen op en raakte de inktvulling los van de plastic houder, het zogenaamde telescoop effect. Lubbers leverde hierbij nog een grondige berekening van de optredende fysische aspecten.

Professor T. deed zelf ook onderzoek naar de manier waarop een pen ongeschonden in een hoofd kon komen. Hij maakte een 'kunsthoofd' met het juiste gewicht en liet dat vanaf de goede hoogte neerkomen op een Bic balpen die vast op de grond bevestigd was. Op deze manier was de kracht groot genoeg om de balpen volledig in het kunsthoofd te laten verdwijnen.

Scenario's

Als we uitgaan van de *presumptio innocentiae* en begrijpen dat voor hoogst onwaarschijnlijke beweringen zeer sterke bewijzen nodig zijn - en dat zou wel zo moeten - dan wordt de hele gang van zaken wel erg gênant en treurig, om niet te zeggen schandelijk.

Veel juristen hebben kennelijk nogal moeite met natuurwetenschap en statistiek, maar men zou toch denken dat het idee van de vergelijking en weging van verschillende scenario's ook voor hen een logische aanpak is. Het zou ook betekenen dat voor alle scenario's de waarschijnlijkheden en aanwijzingen getoetst zouden moeten worden en dat is precies wat erg vaak niet gebeurt in complexe strafzaken. Het Popperse criterium van falsificeerbaarheid komt in de rechtbank nauwelijks, we mogen wel zeggen, niet voor.

Dat heeft bizarre zaken als deze tot gevolg en resulteert gemakkelijk in een rechterlijke dwaling met dikwijls zeer ellendige gevolgen. Zeldzaam is dit nog steeds niet in Nederland en behalve deze Leidse zaak zijn bijvoorbeeld de Schiedamse parkmoord en de Puttense moord bekende voorbeelden.

In een van zijn brieven aan de advocaat van de familie schetst Jan een scenario, zoals door de politie als goed mogelijk beschouwd wordt.

Getergd door de poging van de jonge patholoog hem een hak te zette, door een werkelijk abject scenario op te voeren, fulmineert hij er lustig op los. *“Er heeft nooit een pijl gevlogen. Het gebruik van het woord sagitta zou echter een patholoog-anatoom op een denkbeeld kunnen brengen; een pijl in zijn denkraam kunnen invoeren, Het lijkt me iets voor een patholoog-anatoom van het kaliber van mijn opponnent om dit te doen.... Kaliber, alweer zo'n gevaarlijk woord. Heeft men wel het kaliber van de pijl die met de miniatuur Zwitserse kruisboog werd afgeschoten vergeleken met de ballpoint?”*

De geniale moordenaar Jim T. heeft natuurlijk eerst een passende pijl afgeschoten, maar vervolgens deze uit de hersens van zijn moeder getrokken. Iets wat hij heel goed van tevoren had bedacht. De pijl is namelijk langer dan de ballpoint en het achtereind

met de veer laat zich goed pakken. Om nu het geheel te verdoezelen neemt hij zijn moeder een ballpoint uit de hand en sondeert het pijlgat. Dit pijlintreegat ligt, zoals ik uit de foto's en uit mijn reconstructie van het ongeval heb afgeleid in het bovenooglid, en wel juist onder de duim van de patholoog-anatoom met de blauwe handschoen.

De intreeplaats ligt bij de oogkasrand. Had de patholoog-anatoom beter gekeken en beter beschreven dan zou hij de intreeplaats van de ballpoint hebben gezien, daar waar deze het bovenooglid gepenetreerd heeft. Het is juist deze juxtamarginale ligging waaruit we beter begrijpen waarom het oog werd geperforeerd (gespiest zou men kunnen zeggen)."

Ieder weldenkend mens zal het scenario, waarbij Jim zijn moeder eerst een echte pijl in het hoofd schiet om die vervolgens te verwijderen en te vervangen door de balpen, als idioot afwijzen. Jim is een gewone jongen die een normale relatie met zijn moeder onderhield. Ook de suggestie dat hij de pen dieper in het hoofd van zijn moeder gedrukt heeft, veronderstelt wel een uiterst gestoorde geest.

De deskundige Jan Worst

Veel juristen bekijken deskundigen in de rechtzaal met gemengde gevoelens en daar hebben ze soms ook wel reden toe. Vooral in de wereld van de psychiatrie en psychologie zijn veel verklaringen van deskundigen vaag, multi-interpretabel of kennelijk nogal aanvechtbaar.

Een deskundige wordt door de rechtbank aangesteld op verzoek van de verdediging, het OM of de rechter zelf. In ieder geval wordt van een deskundige verwacht dat die de rechter naar eer en geweten voorziet van adviezen die betrekking hebben op het vakgebied, waarop hij/ zij erkend deskundig is. De deskundige moet zich aan zekere regels houden. Zo moet hij/ zij zich onthouden van uitspraken die aan de rechter behoren, bijvoorbeeld over de schuldvraag of bewijskracht, en moet hij/ zij geen advies geven als de stand van wetenschap nog onvoldoende ver is om een gestelde vraag te beantwoorden. Kennelijk is het lastig voor veel deskundigen om

gewoon te zeggen, dat er geen antwoord te geven is op een gestelde vraag.

Jan was in eerste instantie geen deskundige in de gebruikelijke zin. Hij was niet meer dan een krantenlezer die getroffen was door een bericht in de krant en hierop impulsief reageerde om, zoals hij later verklaarde, de Leidse politie te waarschuwen geen flater te slaan. Het is ironisch dat precies dat op spectaculaire wijze gebeurde.

Natuurlijk was hij een internationaal erkende deskundige op zijn vakgebied en kon dus spreken met gezag. Hij was ook een mens die gemakkelijk geëmotioneerd raakte als een omstandigheid of gebeurtenis hem trof en hij beet zich dan vast in een dergelijke zaak.

In eerste instantie voelde Jan zich in het geheel niet emotioneel betrokken bij de zaak die in Leiden speelde. Dat hij zich er mee ging bemoeien was enkel het gevolg van zijn overtuiging dat de dood van mevrouw alleen maar redelijk verklaard kon worden als een gruwelijk ongeluk. Aan Van Rij schreef hij op 17 januari 1992: *"Ik zat me te vervelen in de koffiekamer omdat iemand anders de O.K 'bezette' en heb toen maar het Leidse politiebureau opgebeld"*. Ook nadat hij de politie college gegeven had kende hij de namen van de betrokkenen niet.

Erik Jan Worst, de zoon van Jan, liep bij toeval tegen twee kinderen van een bevriend echtpaar van het gezin T. aan. De balpenaffaire kwam ter sprake en Erik Jan vertelde over de actie van zijn vader. Zo raakte de familie T. van het bestaan van Jan Worst op de hoogte en diens opvatting over de oorzaak van het gebeurde. Op 22 juli schreef R.T. aan Jan een brief met het verzoek om te mogen komen praten over de situatie. Het was de start van intensieve contacten tussen de familie en Jan.

Op verzoek van de familie T. trad Jan op als deskundige, overigens enkel op papier tot eind augustus 1995, toen hij pas verhoord werd door de rechter commissaris. Zijn rapport van 19 juni 1992 is uitvoerig en overtuigend, maar eindigt - en dat is min of meer kenmerkend voor Jan - met enkele uitspraken die hem niet toekomen in een juridische entourage.

De zonden van Jan

Jan kon zeer gegrepen worden door bepaalde gebeurtenissen, ontwikkelingen en omstandigheden en dat gebeurde ook in de balpenzaak toen hij de familie T. leerde kennen. Ook op hem had de hele affaire een diepe indruk gemaakt en na 1996 had hij niet veel vertrouwen meer in de rechtspraak.

Hij was een echte brievenschrijver, iets dat je tegenwoordig eigenlijk niet meer tegenkomt en in het verloop van de affaire schreef hij een fors aantal brieven, het merendeel aan de familie T. Zijn stijl was uitvoerig, soms wat gezwollen, maar ook zeer erudiet. Wel kon hij in zijn brieven soms zeer ironisch of sarcastisch zijn en gebruikte hij fantasievolle metaforen of liet hij zijn verbeeldingskracht de vrije loop. Humoristische fragmenten kwamen ook veel voor.

Door emotionele betrokkenheid schreef hij Jim enkele brieven, toen die in de gevangenis zat. Maar hij had ook commentaar op de verdediging en die advocaten zullen wel eens een punthoofd van zijn onberekenbare gedrag gekregen hebben.

Er zijn ettelijke momenten geweest waarop Jan zondigde tegen de juridische mores. Zo belde hij de anonieme getuige op om de achtergronden van haar verklaring te horen en schreef hij de voorzitter van het hof een persoonlijke brief. In die brief pleit hij voor volledige verklaring van onschuld en gaat nog eens in op verschillende punten waar volgens hem het proces ontspoorde. De voorzitter van de meervoudige beroepskamer bleek een welwillend man en liet het erbij. Hij sprak Jim kort daarop vrij.

Uitleiding

De Leidse balpenaffaire is een van de meest geruchtmakende zaken in de laatste decennia in Nederland en een beruchte gerechtelijke dwaling. Het werd een leerboekcasus ter demonstratie van vooringenomen onderzoek door politie en OM, die op kwalijke manier te werk gingen om hun 'gelijk' te halen.

Er waren ettelijke bekende namen die opdoken in de loop van de ruim zes jaren die de hele affaire geduurd heeft. Zo gaf de rechtspsycholoog Wagenaar ongevraagd commentaar op de gang van zaken, evenals de psychiater Van Marle en verschillende anderen.

Jan Worst was ook niet gevraagd en werd door veel van de spelers in dit juridische circus als horzel in de pels ervaren. Hij is al die tijd intensief betrokken geweest bij de onfortuinlijke familie en bij de hele affaire. Uiteindelijk heeft zijn optreden, zijn hardnekkige optreden, er in hoge mate toe bijgedragen dat er na zes jaar vrijspraak kwam. In hoeverre er van werkelijke rehabilitatie sprake was, is twijfelachtig. In ieder geval werden de verantwoordelijken voor de wanstaltige vertoning zeer mild behandeld door de minister van justitie. Kennelijk mogen het politie-apparaat en het openbaar ministerie niet bekritiseerd worden, terwijl hier toch wel degelijk van een misdrijf sprake was, niet door een lid van de familie T., maar door de politie en OM.